

НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА И БЪДЕЩЕТО: ПРЕДГОВОРИТЕ КЪМ БИБЛИОТЕКА „ГАЛАКТИКА“ И ДВЕ ЛИНИИ НА ЛЕГИТИМАЦИЯ НА ЖАНРА ПРЕЗ БЪЛГАРСКИЯ СОЦИАЛИЗЪМ

Антон Николов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

SCIENCE FICTION AND THE FUTURE: THE PREFACES TO THE *GALAKTIKA*
SERIES AND TWO LINES OF GENRE LEGITIMATION DURING BULGARIAN
SOCIALISM

Anton Nikolov

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

Web of Science Researcher ID: JNT-6110-2023; ORCID ID: 0009-0006-2641-6866

E-mail: anton98nv@gmail.com

Abstract: The article examines prefaces to science fiction books in the “Galaktika” series as paratexts through which the genre is positioned within the socialist literary field. It analyzes texts by Georgi Krumov, Hristo Stefanov, Agop Melkonyan, Lyuben Dilov, Ognyan Saparev, and others, which, alongside their informative function, also formulate broader theoretical conceptions of science fiction. The study identifies two competing lines of legitimization. The first emphasizes the genre’s prognostic functions and its capacity to depict a plausible communist future, subordinating it to ideological requirements. The second foregrounds its autonomous aesthetic and philosophical potential, establishing it as equal to other literary forms; here, the future is conceived not as prediction but as a means of problematizing universal human questions. The article argues that this tension reflects broader processes in the literary-critical understanding of science fiction (1944–1989) and proposes a reading of the prefaces as a distinct literary-critical narrative.

Keywords: science fiction, prefaces, “Galaktika” series, ideology, future, socialism

Резюме: Статията изследва предговорите към научнофантастичните книги от библиотека „Галактика“ като паратекстове, чрез които жанрът се позиционира в социалистическото литературно поле. Анализирани са текстове от Георги Крумов, Христо Стефанов, Агоп Мелконян, Любен Дилов, Огнян Сапарев и др., които, наред с информативната си функция, развиват по-обща теоретични представи за научната фантастика. Изследването откроява две конкуриращи се линии на легитимация на жанра. Първата акцентира върху неговите прогностични функции и способността му да изобразява правдоподобно комунистическото бъдеще, подчинявайки го на идеологически изисквания. Втората настоява върху автономния му естетически и философски потенциал и утвърждава жанра като равноправен на останалите литературни форми; бъдещето тук се мисли не като обект на предсказание, а като средство за проблематизиране на универсални човешки въпроси. Статията аргументира, че напрежението между тези линии отразява по-широки процеси в литературнокритическото осмисляне на фантастиката (1944–1989) и предлага прочит на предговорите като специфичен литературнокритически сюжет.

Ключови думи: научна фантастика, предговори, библиотека „Галактика“, идеология, бъдеще, социализъм

Българската научна фантастика изживява своя най-голям подем, днес мислен от някои като „Златен период“ на жанра (вж. Vorisova 2023: 61), през 1970-те и 1980-те г. на миналия век. Надали има по-голяма емблема на този разцвет от посветената на научнофантастична и криминална (в началото) литература библиотека „Галактика“, издавана до 1989 г. от издателство „Георги Бакалов“. Милан Асадуров – редакторът от варненското издателство иницирал поредицата – описва в своята автобиография, че е използвал като образци за проекта си, от една страна, съветската серия „Зарубежна фантастика“ (1965–1999) на издателство „Мир“, а от друга страна, англоезичните поредици за фантастика (вж. Asadurov 2011: 223). Подобно начинание във времето на социализма, както много пъти изтъква в мемоарите си Асадуров, изисква баланс между идеологическите изисквания на времето и стремежа да бъдат споделени съвременни и стойностни образци в жанра. Балансът се открива в състава на рядколегията¹, както и в

¹ Съчетани в рядколегията са Димитър Пеев, Светозар Златаров и Светослав Славчев (имащи утвърдена роля в издателския процес на фантастика в страната тогава) с по-нови лица като Агоп Мелконян и Елка Константинова. В колектива са включени още Любен Дилов (все пак най-значителният автор на българска фантастика тогава) и Огнян Сапарев, по предложение на Дилов (относно сформиранието на рядколегията вж. Asadurov 2011: 224–225).

подбора на самите заглавия (почти всички те са имали по-ранен превод в СССР)². Проявява се и в онзи елемент, който особено ни и интересува сега, предговорите:

Основната функция на предговорите на всяка книжка от Библиотека „Галактика“ беше да обясни защо сме посмели да изберем съответното заглавие и най-вече предварително да се опита да обезоръжи с железни доводи евентуалните му критици. (Asadurov 2011: 236)

Прочитът на предговорите към научнофантастичните заглавия в поредицата разкрива, че много от тях са по-скоро идеологически неутрални и предават базисна фактология за автора и творчеството. Налични са обаче и много предговори, които, макар и в ограничения си обем (няколко страници в малкия формат на поредицата), се опитват да говорят и в един по-теоретичен план за фантастиката като жанр. Стремят се да предадат определени представи за това как функционира тази литература, какво отличава нейните най-добри образци от посредствените.

Настоящото изследване ще се насочи именно към тези паратекстове и ще се опита да демонстрира, че в тях могат да се открият два подхода към позиционирането на жанра в литературното поле. Две линии на защита на значимостта на фантастиката пред социалистическата публика, които обаче са коренно противоположни. Първата можем да мислим като линия на легитимацията пред идеологията, като за нея е характерно наблягането върху прогностичните функции на жанра, неговата способност да въобразява правдоподобно комунистическото бъдеще. Втората линия е обвързана с легитимация на научната фантастика като сериозна, естетически и философски амбициозна литература, равноправна на всеки друг жанр в литературното поле. Прогностичната функция на жанра не е отречена, но ѝ е определено второстепенно място, а бъдещето не е видяно като нещо, което трябва да се отрази правдоподобно, а

² Ще приведем един интересен анекдот от автобиографичната книга на Асадуров: „При обсъждането на плана за първата година обаче „Прекрасният нов свят“ на Олдъс Хъксли не можа да мине, макар Любен Дилов да размахваше едно издание от ГДР. Доводът на докторите беше железен – в Съветския съюз това заглавие не е излизало!“ (Asadurov 2011: 238). Лесно може да се провери с помощта на интернет, че почти всички книги (тук изключваме антологии и български заглавия), издадени в библиотека „Галактика“, имат по-ранен превод на руски език, което е напълно очаквано предвид периода. При все това българската поредица не е лишена от собствена идентичност и в тази посока (каталога със заглавия); има и изключения, книги от поредицата, които са издавани в Русия през 90-те. Три по-знаменателни от тях са „Лявата ръка на мрака“ (1980) на Урсула Ле Гуин, първият роман от прочутата поредица на Франк Хърбърт за „Дюн“, който при нас излиза в библиотека „Галактика“ на две части – „Дюн“ (1987) и „Дюн II“ (1989), както и „Пътеводител на галактическия стопаджия“ (1988 в България) на Дъглас Адамс. И трите поради една или друга причина не са достъпни по време на социализма в СССР.

по-скоро като фон за вглеждане в настоящи и вечни човешки проблеми и питання. И двете линии в настоящото изследване са обвързани с характерни процеси за литературнокритическото осмисляне на фантастиката през периода 1944–1989 г. Тук ще се опитаме да покажем, че предговорите към библиотека „Галактика“ могат да се разглеждат и като един литературнокритически сюжет от историята на нашата научна фантастика, който през своя частен случай позволява да се види и по-широко борбата между идеологическата асимилация на жанра и съществуването му като автономна и пълноценна (в естетическо отношение) литература.

Преди да преминем към самите предговори, ще очертаем споменатите две линии, без обаче да претендираме за изчерпателност в анализа. Целта е по-скоро да дадем представа за съществуването и характера им. Според общоприетите разбирания за развитието на българската научна фантастика жанрът се движи от научно-технически утопии (описващи утрешния комунизъм) към по-свободни представи за идното, които са тематично по-разнообразни от утопично-производствените сюжети през 1950-те (вж. за литературноисторически обзор на фантастиката след 1944 г. Konstantinova 1987 147–198; Stoyanova 1996 24–30; Borisova 2023). Сравнително по-неизследвани са критическите текстове върху фантастиката през периода³, които също търпят своя еволюция, паралелна с естетическото и идеологическо разкрепостяване в художествената фантастика. Тази еволюция е свързана с постепенната деидеологизация на жанра, инкорпорирането му в състава на „сериозната“ литература.

Нека да започнем с легитимацията на жанра от идеологическа гледна точка. Ще дадем представа за тази линия, като си послужим с първата статия от сборника „Прогностика, фантастика, светоглед“ (1981), който представлява един от малкото на брой опити да се погледне научно на научната фантастика като жанр. През годината, когато се появява, такава книга е наистина рядкост. В началото на 80-те всъщност все още липсва самостоятелна монография за фантастиката. Пионерските (от академична гледна точка) и влиятелни книги „Фантастика и съвременност“ (1985) и „Въображаемото и реалното“ (1987) на Елка Константинова излизат няколко години по-късно, макар и отделни текстове от тях да са публикувани в периодиката по-рано. Ще

³ Заслужава да се спомене обаче „Литературнокритически посоки на българската детско-юношеска научна фантастика между 1950 и 1989“ на Елена Борисова (Borisova 2022: 436–451), който засега е единствен по-обстояен и надреден анализ на критичното и научно осмисляне на жанра през периода на НРБ. В изследването си Борисова посочва примери за това как идеологията диктува възгледите за жанра в текстовете на Петър Димитров-Рудар, Жечо Атанасов и др.

приведем цитат от първата статия в сборника „Идеологическите измерения на научната прогностика и фантастика“ с автори Васил Сивов и Юрий Илков:

Съвременната епоха изисква пълно освобождаване на масите от социалноисторическите митове на миналите векове, от антинаучните представи за развитието на миналото, настоящето и бъдещето. [...] Тази необходимост се поражда от работата на гигантската буржоазна идеологическа машина, поддържаща създадените илюзии, предразсъдъци и социални митове и постоянно фабрикуващи нови. Един от основните канали на нейното въздействие е „футурологичното травмиране“ на масите, деформирането на представите им за желаното бъдеще и насочването им в определени изгодни за управляващите направления. (Sivov, Ilkov 1981: 9–10)

Оказва се, че научната фантастика играе голяма роля както при „футурологичното травмиране“, така и при съпротивлението спрямо него. Тя е особено полезна откъм нейните прогностични аспекти: „Прогнозата със своя нормативноценностен призив въздейства върху дейността на хората, и то така, че техният живот в настоящето съответствува на представите им за бъдещето“ (Sivov, Ilkov 1981: 13). Естествено, прогнозата следва да служи на марксизма-ленинизма, да защитава оптимистичните визии за бъдещето контра песимистичните (антиутопични) такива на фантастите от Запада.

През 1980-те г., когато авторите изказват този си възглед, те остават верни на идеологическата представа за ползата от този жанр. „Правоверният“ прочит на научната фантастика, така че тя да се вписва съвестно в рамките на социалистическия реализъм, откриваме най-добре въплътен в текстовете на Петър Димитров-Рудар, написани още през 1950-те. Ще цитираме следното:

В социалистическите страни има най-добри обективни условия научната фантастика да обхване цялото разнообразие на съвременната социалнополитическа проблематика, да прилага единствения докрай правилен метод при образното въплъщаване на проблемите на съвременността – метода на социалистическия реализъм. [...] Тя е призвана от самия живот да разкрие правдиво в образна, художествена форма тенденциите и перспективите на развитието, последиците от двете революции – социалистическата и научно-техническата – за човека и човечеството, да защити

научно и художествено-емоционално нашата вяра в комунизма и неговата неизбежна победа в целия свят. (Dimitrov-Rudar 1986: 91)

Думите на Рудар илюстрират идеологически нормативния възглед за жанра, който се е променил малко до 80-те г. Според него научната фантастика се оправдава от утилитарна гледна точка. Тук не трябва да забравяме и че за социалистическия реализъм – „изображение на действителността в нейното революционно развитие“ – бъдещето като историческо време напълно може да бъде отразено точно, защото става дума за тълкуване на историческото развитие според догмите на марксизма-ленинизма⁴. Така – научната фантастика е предпочетена като форма на прогностика или близка до прогностиката⁵ литературна форма. Тя получава своя статут именно заради репрезентациите на бъдещето в съответствие с марксизма-ленинизма.

Тази посока на разбиране на жанра получава усърден отпор през 70-те и 80-те г. Възможно е и друго виждане за фантастиката и взаимоотношенията ѝ с бъдещето, което е деидеологизирано и не-прогностично. Този различен интерпретативен подход към научнофантастичните текстове е съчетан с едно настояване за тяхната философска и естетическа равностойност спрямо всеки друг вид литература (тоест не-жанрова). Двете споменати по-горе монографии на Елка Константинова, която е и член на редколегията на библиотека „Галактика“, представляват много важна част от тази втора линия на разбиране на жанра. Те защитават съвременната българска научна фантастика в нейните най-силни образци като „иносказателна“. Литература, засягаща вечни и общочовешки въпроси, използваща фантастичните образи и елементи като носители на закодирани в тях идейни внушения, а не като репрезентация на образи и обекти от едно предназначено и опознато бъдеще. В монографиите си тя противопоставя текстовете на автори като Любен Дилов, Павел Вежинов, Емил Манов, Александър Геров на фантастиката от 50-те г., описваща комунизма на утрешния ден като неизбежното бъдеще. Ще приведем два

⁴ Бойко Пенчев го казва по следния начин: „Писателят не просто трябва да изобрази действителността, той трябва да се заяви като принадлежащ към „прогресивните сили“, които работят за нейната промяна. От писателя се изисква не само да разбира и одобрява, но и на свой ред да участва в сбъдването на желаното бъдеще“ (Penchev 2023: 27).

⁵ Спорно е точно колко голямо влияние оказва доктрината за „фантастика на близкия прицел“ в България, макар тя логично да се свързва именно с това приравняване на прогностика и фантастика, за което става дума в настоящия текст. Тя принципно възниква в СССР през 1950-те г. и се отнася до това, че авторите не трябва да изпреварват прекалено много петилетните икономически планове при писането за бъдещето, което води до текстове, ситуиращи сюжетите си в съвсем близко бъдеще (вж. Borisova 2022: 439; Geller 1985: 81–82). Тази доктрина обаче е характерна най-вече за 50-те г., а интерпретативното смесване на фантастика и прогностика от гледна точка на социалистическия реализъм я надживява.

цитата в тази посока. Първият добре илюстрира представите на Константинова за художествено пълноценна научна фантастика, а вторият дефинира самата категория иносказателна литература:

В най-хубавите творби на съвременната научна фантастика са вложени дълбокохуманни идеи. И при нея, както и при всички останали литературни жанрове основен остава въпросът за идейността. Тя определя въвеждането на научнофантастичния в неговата вътрешна функция. Научната фантастика е социална, философска, памфлетна или криминално-приключенска в зависимост от конкретната идея на автора, която дава крила на въображението и активизира мисълта. Но във всички случаи, когато е художествено пълноценна, тази литература е иносказателна (Konstantinova 1987: 148–149)

Нека поясним и какво означава иносказателна, категория противопоставена (не в етичен смисъл, а функционално) на самоцелната или игрова фантастика, при която фантастичният елемент е самоцелен: „Втория вид художествена фантастика (иносказателната), която все по-успешно от две десетилетия насам създават и нашите белетристи, е носеща, предаваща сигнал (наречена от Ст. Лем *passing fantasy*) и се съдържа най-често във вторичната художествена условност. Фантастичната образност в нея е сигнал, предавател на значими идеи и проблеми, и притежава по-значителни възможности за дълбочина и сила на художественото внушение от реалистичната образност. (Konstantinova 1987: 31)

Подобно при предговорите на библиотека „Галактика“ обаче не можем да мислим текстовете на Константинова като напълно свободни от компромиси с идеологическия речник на времето. Например: „Съвременната ни научна фантастика се стреми да превърне съвременните марксистически философски концепции в художествена идея, да наложи убедително своя оригинален възглед върху днешния комплициран начин на мислене в условията на бързо развиващите се наука и техника“ (Konstantinova 1987: 155).

Можем вече да се насочим и към самата „Галактика“. Предговорите в поредицата, при които с първата линия е допуснат компромис, имат за цел да легитимират жанра идеологически. Втората и основна линия обаче е в пъти по-последователно и по-широко прокарана. Тя се опитва да мисли фантастиката не от гледна точка на идеологията, а напротив по един деидеологизиран начин, като сериозна и философски амбициозна литература. Тази втора линия можем да свържем с програмното култивиране на

определени нагласи в читателя към фантастиката, които виждат жанра като равнопоставена форма на художествената литература в литературното поле.

Нека да започнем с наличието на позициите на критици като П. Рудар, В. Сивов, Ю. Илков и др. (първата линия). Научната фантастика като прогностична, като длъжна да описва светлото комунистическо бъдеще, педагогически отговорна. Подобни възгледи биват и репродуцирани в „Галактика“ и къде имплицитно, къде по-експлицитно – отречени. Понякога дори можем да открием напрежението между двата възгледа в един предговор. Така – напълно репродуцирани са те в предговора, написан от Христо Стефанов „В зората на бъдещето“ към „Червената звезда“ на Александър Богданов – съветска класика в жанра за комунизма на марсианците и номерирана 51-ва в поредицата. Като достойнство на автора е посочено от Стефанов, че той много умело е предвидил антимаатерия, радиоактивни изотопи, телевизия и много други неща. Най-респектиращ в предсказанията си бил той спрямо правдивата обрисовка на бъдещия комунистически свят:

Но колкото и респектиращо да е това – нали нерядко талантът на писателите-фантасти се измерва и по това колко неща са успели да предскажат – все пак не то е главното според мене. Още по-впечатляваща е картината на комунистическото общество на Марс. И то не толкова с неограничените си материални, технически и пр. възможности. А преди всичко – с опита да се очертае обликът на неговите поданици, на новия човек – носител на качествено различен светоглед, нравственост и психика. (Stefanov 1984 7–8)

Показателно е и предисловието на Гергана Калчева-Донева „Роман-предупреждение“ към романа на Лино Алдани „Затъмнение 2000“, където посредством думите на италианския писател е защитена позицията, че западните автори могат да пишат само предупредителна фантастика, когато описват бъдещето, а източните – предсказателна:

Прогресивните писатели на запад в своите произведения неизменно свързват бъдещето с катастрофа, в същото време, когато нашите колеги от социалистическите страни избират за него много по-привлекателна перспектива. Естествено тези, които творят в страните, където основите на социализма са вече заложили, могат да си позволят да пишат романи-предсказание. Но другите, които са принудени да живеят в

НАУЧНАТА ФАНТАСТИКА И БЪДЕЩЕТО...

капиталистическо общество, предпочитат да пишат романи-предупреждение. (Kalcheva-Doneva 1983: 5)

Малко по-различно стоят нещата с друг предговор, който все пак възпроизвежда идеологизирания прочит на жанра, макар и с някои уточнения. Става дума за текста към първата книга в поредицата: сборникът от съветски научнофантастични разкази за морето „Синият тайфун“ (1979). За него Асадуров години по-късно след издаването му казва следното:

Най-добрата илюстрация на теорията за баланса в случая беше сборникът „Синият тайфун“, който предадох за печат на 28 февруари. Това е сравнително най-слабата книга в поредицата, но е № 1 в поредицата по няколко причини, които в края на краищата се свеждат до баланса. (Asadurov 2011: 237)

Той има предвид предимно баланс между самите автори в сборника (някои по-прочути като братя Стругацки и други световно неизвестни), както и това, че излиза на пазара заедно с втората книга в поредицата („Двойната звезда“ – сборникът с разкази на Любен Дилов). Баланс (макар и натежаващ към идеологията) има и в текста „Вместо предговор“ с автор Георги Крумов в началото на книгата. Предисловието започва с анекдот за среща на писатели и преводачи, при която възниква трудният въпрос за неопределимостта на фантастиката като литература:

Разговорът, както всички подобни среднощни откровения, течеше смътен и нестроен до момента, когато някой категорично постави съветската фантастика върху златната лавица на този жанр и се мотивира с краткото определение, че тя е най-хуманната. Това бе единствената „графа в картотеката“, по която никой не възрази, и с нея идеята за неосъществимостта на класификацията започна да се руши. (Krumov 1979: 5)

Крумов не спира с това прозрение за хуманизма на съветската фантастика като единствената сигурна величина в мисленето за жанра, но вместо това подема и задачата да конципира и със свои, и с чужди думи какво още освен съветска и хуманна следва да е образцовата фантастика. Защо с чужди думи? Позоваването било то на руски фантасти или на руски изследователи на фантастиката в предговорите на библиотека „Галактика“ е много честа практика, основен защитен механизъм на прокарваните концепции за

жанра. В случая Крумов се опира на Аркадий Стругацки, Иван Ефремов и Владимир Щербаков: „За хуманизма на съветската фантастика говори и В. Щербаков: „...във фокуса на вниманието на писателите фантасти все по-често попада вътрешният мир на човека, неговите преживявания, пристрастия и съдба в преобразен от фантазията свят...“ (Krumov 1979: 6). Основното, което ще подчертаем още тук, е, че от една страна е отреден приоритет на онази фантастика, която е социалистическа (съветска), а от друга страна, е сложен акцент и върху човека, „духовните му нужди, жаждата му за красота и устойчива лична и обществена справедливост“ (Krumov 1979: 6). Много са показателни подборите от автора думи на А. Стругацки:

Колосална маса еснафи в целия свят (и в нашите страни) виждат например в космическите полети някакво продължение на каруцата: каруца — локомотив — автомобил — космически кораб. Фантастиката е длъжна да помогне на еснафа да види в това качествен скок в историята на човечеството. Ето защо фантастиката не бива да скрива действителността, тя е длъжна да отразява живота такъв, какъвто е, без лъжи! В това е нейната реалност. (Krumov 1979: 6)

Крумов говори пестеливо от свое име, предпочита чуждата реч, като обаче умело представя един образ на фантастиката, който е добре познат и удобен за социалистическия реализъм. Тя е преди всичко хуманистична – да, но също така миметична, отразява потока на историята обективно, както и съответно картините на бъдещето. Така всъщност е удържана нейната концепция за детерминистично (прогресивно) развиващо се време, акцентуван е прогностичният елемент, който е слепен с миметизма и реализма. Новият акцент (в духа на процесите след Априлския пленум) е повишеният фокус върху вътрешния свят на човека. Друга много важна отлика е липсата на етикети като „детско-юношеска“, „възпитателна“, за младежта и т.н.

Дори и в по-идеологизираните предговори има известен опит за либерализация в представите за социалистическата фантастика. Много по-категорични са обаче предговорите в основната линия на поредицата „Галактика“, написани от участниците в редколегията. Най-вече тройката Агоп Мелконян, Огнян Сапарев, Любен Дилов. Акцентът е поставен върху иносказателността (без да се употребява конкретното понятие) и фокуса върху човека да отгласква мисленето на жанра от ракурсите на прогностиката и миметизма по отношение на бъдещето.

Водеща роля има Агоп Мелконян. Той е първи не само по текстове, но и по желание да представи една по-различна картина за жанра. Показателен е предговорът на Мелконян за „Гневът на Ненагледна“ (1988) на Леонид Панасенко:

Напоследък все повече се говори, че литературната фантастика трябва да се върне към изконното си начало, да стане нова форма на човекознание — много се говори, ала малцина успяват да го направят. А точно тук минава границата между фантастиката като продукт на масовата култура и технократизма и фантастиката като пълноценна литература. (Melkonyan 1988: 7)

Агоп Мелконян уточнява, че предпочита фантастиката на Геннадий Гор, който „не обича брака по сметка между прогностиката и фантастиката, не строи от измислени кубчета Вавилонската кула на бъдещето, не ни шокира със студената фасада на идващия ден“ (Melkonyan 1981: 5). Пак Агоп Мелконян, този път за „Градът“ (1982) на К. Саймък, формулира с какво може да е обаятелен днешният фантаст: „С майсторството да претопява абстрактните идеи и вещо да ги присажда в живата и доста чувствителна тъкан на литературата; да прави от голата теза философия...“ (Melkonyan 1982: 5).

В сходна посока действат и предговорите на Любен Дилов, като ще дадем пример от текста⁶ му за „Гробищен свят“ (1979) на К. Саймък:

Фантастът, за сериозния става дума, не е ясновидка или кафегледачка, която предсказва бъдещето. Писателят гледа само в чашата на своето настояще. И ако в някое свое произведение ни рисува един или друг модел на някакво бъдещо общество, то е било да ни зарази с някоя своя мечта, било да ни доведе до края на някоя пакостна тенденция в днешното ни общество. [...] Защото фантастичната литература с основната си целенасоченост е дискутираща литература, тя цели да провокира мисленето и въображението на читателя в определена посока. А истинският писател, все едно в кой

⁶ Релевантно е тук изследването на Роберто Адинолфи „Някои интерпретации на чуждоезичната литература по време на социализма“, където той коментира някои общи особености на предговорите към преводната литература през социализма. Прави и следното наблюдение относно библиотека „Галактика“: „...в предговорите срещаме пасажи, които се стремят да покажат, че тези книги в основата си са реалистични и подхождат на целите на социалистическото общество“ (Adinolfi 2020: 285). Адинолфи дава за пример именно този предговор на Дилов, като отчита неговата интерпретация на „Гробищен свят“, която поставя съвременността/настоящето във фокус, като сближаване с реализма и предвид периода – за елемент на идеологически компромис. Вярно е, че директни опозиции между фантастика и реализъм не се открояват от българските фантастове през социализма и даже обратното, но специфично когато става дума за научна фантастика и репрезентации на бъдещето – трябва да си даваме сметка, че като се акцентува не-прогностичния и иносказателен/алегоричен характер на творбата, то тя по този начин бива отместена по-надалече от социалистическия реализъм (специфично) и телеологизма, който той изисква.

жанр работи, е художник и е силен само когато рисува онова, което е прозрял в своето време. (Dilov 1979: 6–7)

Можем да видим, че чисто реторично тези паратекстове често работят на принципа на оразличаването – „научната фантастика не е каквото понякога се мисли за нея („кафегледачка“, „умозрителна прогностика“), а е нещо съвсем друго. Например „дискутираша литература“. Виждаме, че и тук определени представи за фантастиката като „прогноза“ или псевдонаука биват изгласвани целенасочено от редколегията на библиотека „Галактика“.

Много интересен и показателен за наблюдаваните тенденции е предговорът на Огнян Сапарев „Научното в научнофантастичната литература не изчезва, то само се променя“ към „Нулево решение“ (1980) на Конрад Фиалковски, където той разказва и за своя разговор с полския фантаст и възгледите им за научната фантастика като не-прогностична литература:

Класическата научна фантастика правеше такива прогнози. Днес това е вече история, нещо съвсем естествено за съвременето ни, когато с прогнозиране се занимават специализирани институти. Затова съм съгласен с изказаните на нашата среща мнения, че прогнозирането, а още повече популяризацията са области, невъзвратимо изгубени за научната фантастика. (Saparev 1980: 8)

Огнян Сапарев заедно с Елка Константинова е един от малкото автори на научни изследвания върху фантастиката като литературна форма (негова е книгата „Фантастиката като литература“ (1990)⁷). Антипрогностичната позиция тук изхожда от факта, че очевидно прогнозирането е паралитературна дейност, нещо, което се извършва от институти. Следователно фантастиката като истинска литература няма нито да популяризира научни познания, нито да се преструва в своите художествени визии за бъдещето за научно четиво.

Друго интересно нещо в този предговор е, че можем да открием, макар и без открито позоваване, една представа за научната фантастика, която е близо до

⁷ Трудовете на Константинова и на Сапарев представляват не само първите академични/научни изследвания върху фантастиката и българската фантастика в частност, но могат да бъдат обвързани и със структуралистките тенденции в литературната теория през 60-те и 70-те г. в България. По-специфичен анализ, който е вдъхновен от Владимир Пропп, върху структурите на научната фантастика и сродства и разлики с приказките може да бъде намерен в труда на Константинова (вж. Konstantinova 1987: 134–147).

вижданията, популяризирани от може би най-влиятелния фантастовец по това време – хърватско-канадският литературовед Дарко Сувин, автор на “*Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*” (1979). Става дума за следния пасаж, като ще си позволим по-дълъг цитат:

Светът на научната фантастика е преди всичко динамично променлив свят, в който хипотетичното откритие или природният закон създават нови взаимозависимости между познатите елементи на реалния свят. [...] От поколения човек е привикнал с относителната неизменяемост на заобикалящата го среда. Механизмите на еволюцията, обусловени от този именно относително неизменен свят, доведоха дотам, че лесно изучаваме света на младини и през следващите години от живота си не сме в състояние да променяме веднъж изградения образ. Оттук нежеланието и неприемането на промените в зряла възраст. А все пак светът, нашият свят от края на XX век, се променя и това е обективна истина. Ако научната фантастика със своите представи и образи, чиято обща калейдоскопична черта е променчивостта, успее да внуши в подсъзнанието на своите възприематели чувството, че възникването на нови модели на света и тяхното приемане е в естествения ред на нещата, дори само с това тя ще оправдае своето съществуване. (Saparev 1980: 8–9)

Основната функция на научната фантастика се оказва не предсказанието, а дефамилиаризацията на света, който трябва да се види в истинския си динамичен облик в съзнанието на читателя. Това е изключително близко до възгледите на Сувин, според когото научната фантастика представлява литература на „когнитивното отчуждение“ – специфичен вид дефамилиаризиране на света (вж. Suvin 1979: 7–8). Този вид отчуждение се предизвиква от появата на наративното устройство – т.нар. „новум“ (novum), което трябва винаги да бъде валидирано от когнитивна логика (да бъде рационализирано, а не чудо като от приказния жанр). Новумът може и да е изобретение, но може и да е друг вид явление (например „хипотетичното откритие или природният закон“, за които споменава Сапарев). Важното е, че след неговата поява читателите стават свидетели на един алтернативен свят спрямо техния (исторически конкретната обстановка, в която се намират) и биват отчуждени от ежедневието си (вж. за подробно обяснение на новума Suvin 1979: 63–84). Разбират, че би могло да бъде и другояче, да се живее различно и с различни институции. Това означава, че Сувин центрира „различността“ на изображения свят спрямо този на имплицитния читател, както и възможностите тази различност да бъде осъществена. Бъдещето в този случай е важно

като огледало, което може да послужи да се открият потенциалните промени, които биха трансформирали настоящия свят.

Сапарев естествено добре е познавал Дарко Сувин и неговите идеи, които той резюмира и в собствената си книга (вж. Saparev 1990: 20). Предговор като този на Сапарев демонстрира, че библиотека „Галактика“ може да служи и за едно (макар и доста ограничено) запознаване на публиката с по-различни за социалистическия читател разбирания за жанра, които го отделят от паралитературата (прогностиката) и от пропагандата. Фантастиката дори може да има подривна идеологическа роля, защото идеологиите принципно целят да натурализират собствените си позиции, а тя напротив центрира динамичната природа на света.

Може да се обобщи, че се откроява една основна идейна посока за жанра, която понякога е скрита зад паравана на неговите идеологически легитимации и зад реторичните жестове, които използват авторите на предисловията. Макар и формулировките да варират, фантастиката е по същество способна да бъде естетически и философски амбициозна, а екстраполациите и футуристичните конструкции функционират преди всичко иносказателно, като средство за критически поглед към настоящето. През годините⁸ библиотека „Галактика“ продължава да стои като емблема на свободната литература и висококачествената фантастика, не само заради кадърния и космополитен подбор на заглавия и умения им превод, но и благодарение на усърдието да се култивира една чувствителност в българския читател към силите на един често подценяван жанр, който винаги е бил повече от прогностика и само за развлечение.

Библиография

Adinolfi 2020: Adinolfi, R. „Nyakoi interpretatsii na chuzhdoezichnata literatura po vreme na sotsializma“. – In: Balkanistichen forum, № 2, 2020, 283–294. [Адинолфи 2020: Адинолфи, Р. „Някои интерпретации на чуждоезичната литература по време на социализма“. – В: Балканистичен форум, № 2, 2020, 283–294.]

Asadurov 2011: Asadurov, M. 61 ili CV pod formata na ilyustrovano obyasnienie v lyubov kam knigite, filmite, kartinite, fotografiyata, farovete i dzhaza, a zashto ne i lyubovnite zabezhki na edin pristrasten chitatel, zritel i slushatel pod formata na Curriculum Vitae. Varna: Stalker, 2011.

⁸ Съвсем наскоро, в края на 2025 г., беше направен и документален филм за поредицата със заглавие „Библиотека Галактика“ – книгите на свободните хора“, който само засвидетелства продължаващата културна релевантност на този проект.

- [Асадуров 2011: Асадуров, Милан. 61 или CV под формата на илюстрирано обяснение в любов към книгите, филмите, картините, фотографията, фаровете и джаза, а защо не и любовните забегки на един пристрастен читател, зрител и слушател под формата на Curriculum Vitae. Варна: Сталкер, 2011.]
- Borisova 2022*: Borisova, E. "Literaturnokriticheski posoki na balgarskata detsko-yunosheska nauchna fantastika mezhdu 1950 i 1989". – In: Balgarskata literaturna kritika – pozitsii i konteksti. Vtora chast. Sofiya: ITS „Boyan Penev,“ 2022, 436–450. [Борисова 2022: Борисова, Е. „Литературнокритически посоки на българската детско-юношеска научна фантастика между 1950 и 1989“. – В: Българската литературна критика – позиции и контексти. Втора част. София: ИЦ „Боян Пенев,“ 2022, 436–450.]
- Borisova 2023*: Borisova, E. „Modelirane na choveshkata dusha: balgarskata detsko-yunosheska nauchna fantastika prez XX vek.“ - In: Kult i slovesnost. Vyuletin „Nasledstvo BG“, God. III, br. 4, s. 58–63. [Борисова 2023: Борисова, Е. „Моделиране на човешката душа: българската детско-юношеска научна фантастика през XX век.“ В: Култ и словесност. Бюлетин „Наследство БГ“, Год. III, бр. 4, с. 58–63.]
- Dilov 1979*: Dilov, L. „Edno shokirashto zaglavie — Grobishten svyat?“ In: Simak, C. D. Grobishten svyat: Nauchnofantastichen roman. Prev. M. Grancharov. Varna: G. Bakalov, 1979, s. 5–9. [Дилов 1979: Дилов, Л. „Едно шокиращо заглавие — Гробищен свят?“ В: Саймък, Клифърд Д. Гробищен свят. Прев. М. Грънчаров. Варна: Г. Бакалов, 1979, с. 5–9.]
- Dimitrov-Rudar 1986*: Dimitrov-Rudar, P. "Nauchnata fantastika i ideologicheskata borba." – In: Detskata literatura i neynite tvortsi. T. 1. Sofiya: Balgarski pisatel, 1986, 87–118. [Димитров-Рудар 1986: Димитров-Рудар, П. „Научната фантастика и идеологическата борба.“ – В: Детската литература и нейните творци. Т. 1. София: Български писател, 1986, 87–118.]
- Melkonyan 1988*: Melkonyan, A. „Mnogolik i obeshtavasht.“ – In: Panasenko, L. Gnevat na nenagledna. Prev. V. Polayanova. Varna: G. Bakalov; Sofiya: G. Dimitrov, 1988, s. [Мелконян 1988: Мелконян, А. „Многолик и обещаващ.“ В: Панасенко, Л. Гневът на ненагледна. Прев. В. Полянова. Варна: Г. Бакалов; София: Г. Димитров, 1988, с.]
- Melkonyan 1982*: Melkonyan, A. „Regres – posvoemu plenitelen i gibelen.“ In: Simak, C. D. Gradut. Prev. L. Tsekova-Marinova. Sofia: Miriam; Sofia: Balkan Pres AD, 1982, s. 5–10. [Мелконян 1982: Мелконян, Агоп. „Регрес – по своему пленителен и гибелен.“ В: Саймък, Клифърд Д. Градът. Прев. Л. Цекова-Маринова. София: Мириам; София: Балкан прес АД, 1982, с. 5–10.]
- Melkonyan 1981*: Melkonyan, A. „S vaobrazhenie i madrost.“ In: Gor, G. Izvayanie. Prev. S. Taleva. Varna: G. Bakalov, 1981, s. 5–11. [Мелконян 1981: Мелконян, Агоп. „С въображение и мъдрост.“ В: Гор, Геннадий. Изваяние. Прев. С. Талева. Варна: Г. Бакалов, 1981, с. 5–11.]
- Kalcheva-Donova 1983*: Kalcheva-Donova, G. „Roman-preduprezhdenie.“ In: Aldani, L. Zatumnenie 2000. Prev. G. Kalcheva-Donova. Varna: G. Bakalov, 1983, s. 5–9. [Калчева-Донева 1983:

- Калчева-Донева, Гертана. „Роман-предупреждение.“ В: Алдани, Лино. Затъмнение 2 000. Прев. Г. Калчева-Донева. Варна: Г. Бакалов, 1983, с. 5–9.]
- Konstantinova 1987*: Konstantinova, E. Vaobrazhaemoto i realnoto. Fantastikata v balgarskata hudozhestvena proza. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo “Kliment Ohridski,” 1987. [Константинова 1987: Константинова, Е. Въображаемото и реалното. Фантастиката в българската художествена проза. София: УИ „Климент Охридски,“ 1987.]
- Krumov 1979*: Krumov, G. „Vmesto predgovor.“ - In: Krumov, G. Siniyat tayfun. Прев. Н. Боевски Varna: G. Bakalov, 1979, s. 5–8. [Крумов 1979: Крумов, Георги. „Вместо предговор.“ В: Крумов, Георги. Синият тайфун. Прев. Х. Боевски. Варна: Г. Бакалов; София: Балкан, 1979, с. 5–8.]
- Penchev 2023*: Penchev, B. Progresisti i konservatori: temporalni modeli v balgarskata literatura ot kraia na 40-te do 70-te godini na XX v. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski,” 2023. [Пенчев 2023: Пенчев, Б. Прогресисти и консерватори: темпорални модели в българската литература от края на 40-те до 70-те години на XX в. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски,“ 2023.]
- Saparev 1990*: Saparev, O. Fantastikata kato literatura. Sofia: Prosveta, 1990. [Сапарев 1990: Сапарев, Огнян. Фантастиката като литература. София: Просвета, 1990.]
- Saparev 1980*: Saparev, O. „Nauchnoto v nauchnofantastichnata literatura ne izchezva, to samo se променя.“ - In: Fialkowski, K. Nulevo reshenie. Прев. О. Saparev. Varna: G. Bakalov, 1980, s. 5–9. [Сапарев 1980: Сапарев, Огнян. „Научното в научнофантастичната литература не изчезва, то само се променя.“ В: Фиалковски, Конрад. Нулево решение. Прев. О. Сапарев. Варна: Г. Бакалов, 1980, с. 5–9.]
- Sivov, Ilkov 1981*: Sivov, V. i Ilkov, Y. „Ideologicheskite izmerenija na nauchnata prognostika i fantastika.“ - In: Prognostika, fantastika, svetogled. Sofia: Partizdat, 1981, s. 9-24. [Сивов & Илков 1981: Сивов, В. и Илков, Ю. „Идеологическите измерения на научната прогностика и фантастика.“ - В: Прогностика, фантастика, светоглед. София: Партиздат, 1981, с. 9-24.]
- Stefanov 1984*: Stefanov, H. „V zorata na budesheteto.“ In: Bogdanov, A. Chervenata zvezda. Прев. R. Bardarska. Varna: G. Bakalov, 1984, s. 5–8. [Стефанов 1984: Стефанов, Христо. „В зората на бъдещето.“ В: Богданов, Александър. Червената звезда. Прев. Р. Бърдарска. Варна: Г. Бакалов, 1984, с. 5–8.]
- Stoyanova 1996*: Stoyanova, L. Preobrazheniya na fantastichnoto v balgarskata proza. Sofiya: AI “Prof. Marin Drinov,” 1996. [Стойанова 1996: Стоянова, Л. Преображения на фантастичното в българската проза. София: АИ „Проф. Марин Дринов,“ 1996.]
- Suvin 1979*: Suvin, D. Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre. New Haven: Yale University Press, 1979.